

овакве дискриминаторске политике са вековном традицијом међусобног поштовања и суживота свих народа у Македонији (и наравно, широм Балкана), аутор истиче своју критику ове политике подсећањем да такав став према муслиманском становништву нема ничег заједничког са чињеницом да су на овим просторима вековима живели обични грађани Македонци, Турци, Албанци, Торбеши, Бошњаци, Роми, Власи, Срби и други, изражавајући чврсто уверење да ће сви они „наставити да живе заједно заувек, помажући једни другима у добру и злу“.

Посебно је важно истаћи чињеницу да ова књига директно, али и правилно документована, улази у одређена отворена питања која су у македонској научној јавности далеко од недвосмисленог разрешења. Врло је вероватно да ће то изазвати одређене полемике и контроверзе. Међутим, у озбиљној науци полемика је не само неизбежна већ је и добродошло оруђе за рашчишћавање нагомиланих предрасуда и несугласица које произилазе из недовољних или нетачних информација, под условом да је оно засновано на чињеницама и поштовању саговорника. Утемељена на обимној домаћој и страниј документацији и архивској грађи већине суседних земаља и највиших научних институција, као и на личним изјавама низа компетентних саговорника, књига Салима Кадрија Керимија управо представља парадигму једне такве научне студије.

Уз све своје квалитете, ова студија заслужује да буде поздрављена као редак и важан догађај у нашој друштвеној науци. Начин на који она приступа политичком односу према муслиманском староседелачком становништву на Балкану и конкретно у Македонији, што је једно од најважнијих питања у односима балканских народа, књигу Салима Кадрија Керимија *Иселувањето на Турците и другото муслиманско население од Македонија во Турција, по Втората светска војна* препоручује у три важна аспекта: то је подсећање на континуирану политичку неправду, афирмација истине и, с обзиром на њену ангажовану хуманистичку инспирацију, представља драгоцен допринос будућности.

Ферид МУХИЋ

Александар Животић. *Московски гамбит. Југославија, СССР и продор Трећег рајха на Балкан (1938–1941)*. Београд: Сlio, 2020, 709.

Књига Александра Животића *Московски гамбит. Југославија, СССР и продор Трећег рајха на Балкан (1938–1941)* јесте дело сложеног наслова у коме његов први део, *Московски гамбит*, представља основну тезу аутора.

Наслов је метафоричан, али и веома речит јер говори да је током међуратних година свет постао велика шаховска табла на којој се водила борба за светску моћ и нови светски поредак, одмеравала моћ и утицај, свим средствима штитили интереси, наметала правила, демонстрирала дипломатска вештина и примењивала сила. У шаху термин „гамбит“ означава „отварање шаховске партије“, осмишљено наступање према противнику, развој сопствених могућности и освајање централног простора, приморавање противника на успоравање сопствених акција, блокирање његових снага и парирање могућој офанзиви противника. Све наведено је веома асоцијативно.

Други део наслова, *Југославија, СССР и продор Трећег рајха на Балкан (1938–1941)*, представља основну тему којој је посвећено ово обимно историографско дело. У питању су три државне политике, три политичка система, три амбиције за запоседањем или одбраном простора Балкана, три сучељене спољне политике и дипломатије, три модела развоја, три различита идеолошка доживљаја и пројекције оновремене садашњости и будућности. Актерима назначеним у наслову (СССР, Трећи рајх, Југославија) у садржају књиге проф. Животића неизоставно је придодата и Велика Британија, без чијег се присуства и деловања (политичког, дипломатског, економског, обавештајног...) корени, узроци, поводи, отворена питања, решења постојеће кризе на Балкану не би могли ни разумети ни објаснити.

Колега Животић прати сложени процес који од релативно стабилног мира води Европу 30-их година XX века у рат. Аутор нуди рационална објашњења рата који, поред много начина да то буде учињено, није избегнут. Време омеђено годинама 1938. и 1941. онај је период у историји када су исцрпљеност и „умор“ од губитака претрпљених у добијеном рату и жеља за реваншом код оних који су Први светски рат изгубили, стварали илузију да ће нови ратни сукоб, у кратком року, разрешити бројна отворена питања – политичка, међународна, економска, социјална, идеолошка, историјска, просторно-ресурсна, национална, верска, мањинска... У питању је било време у коме су енергије оновремених генерација, стасалих и васпитаваних пре, током или после Великог рата, биле усмерене на рушење постојећег светског поретка и изграђивање новог. Све је то драматично одјекивало Европом, а још злослутније на Балкану.

Анализе и закључци које доноси књига Александра Животића засновани су превасходно на архивској грађи домаћег и страног порекла похрањеној у 12 архива (шест српских, четири руска, једном британском и једном хрватском) и расутој унутар 54 архивска фонда и збирке. Томе треба придодати и сазнања која је нудила оновремена штампа и периодика (девет наслова), објављени архивски извори (55 томова), дневничка и мемоарска литература (72 књиге), научна историографија (279 синтеза и монографија, као и 105 радова у форми чланака и расправа). Увид у документацију која се чува у руским архивима и упућеност на страну литературу и периоду омогућили су да трудом колеге Животића знање којим је до сада рас-

полагала српска и југословенска историографија буде у значајној мери увећано. То представља основну вредност ове књиге.

На „чврстом тлу историје“, које чине коришћени извори и литература, осмишљена је допадљива структура Животићеве књиге. Она започиње Предговором, инструктивним и обимним, писаним у најбољим традицијама српске историографије. У њему аутор презентује поглед на југословенско-совјетске односе, указује на хронолошку, тематску и проблемску димензију обављених истраживања, скреће пажњу на сложеност теме (њену вишеслојност, вишедимензионалност), критички проговара о садржају и значају коришћених историјских извора и литературе.

У уводним деловима књиге Животић упознаје читаоце са процесима који су водили распаду међународног поретка успостављеног почетком 20-их година XX века у Версају. Он маркира место и пише о историјској улози Немачке и Италије у том процесу. Занима се за политичке и војне савезе који настају или се гасе на европском тлу током 30-их година XX века. Скреће пажњу на изазове са којима се суочавала европска дипломатија (Шпанија, Чехословачка, Аншлус Аустрије...). У средишту пажње аутора су политичке промене у Европи, криза међународног поретка, насилна ревизија резултата Великог рата, драматично погоршање спољнополитичке позиције Југославије. У том контексту указано је на политичке односе које је југословенска краљевина имала са суседним земљама (Италија, Мађарска, Бугарска, Албанија, Немачка после Аншлуса), савезничким силама, чланицама Мале антанте.

Уз Предговор и Увод књига проф. Животића садржи пет громадних поглавља која представљају истраживачки одговор на питања о: судбини Југославије приморане да тражи ослонац и на једној и на другој страни у свету подељеном на фашизам и антифашизам; сучељеним стратегијским интересима и геополитици великих сила на Балкану (Трећег рајха, Совјетског Савеза, Велике Британије); виђењима и тумачењима југословенског приближавања СССР-у у престоницама великих сила; разлозима совјетског занимања за Балкан; позицији Југославије укљештене између Осовине, СССР-а, Велике Британије и њеном жртвовању увек себичним интересима великих сила.

У првом поглављу, насловљеном Пред вратима рата, обрађене су три важне и велике теме – односи које је југословенска држава имала према „белој“ и „дрвеној“ Русији; страх од рата као мотив који подстиче међусобно приближавање Краљевине Југославије и СССР-а; упућеност Југославије, Совјетског Савеза и западноевропских држава једних на друге у тренутку када је септембра 1939. године започео нови рат. У тим деловима текста представљена је политика Александра Карађорђевића, скицирана вертикала односа које су југословенска држава и поједини актери политичког живота имали према совјетској држави и идеологији комунизма; указано је на улогу јавности у изграђивању слике о СССР-у и партији совјетских комуниста. Јачање опасности од фашизма и нацизма, политика Милана Стојадиновића, радикализација односа у Европи, совјетска заинтересованост за

Југославију, реализам и заблуде у политици европских држава, активности дипломата – још су неке од тема о којима Животић пише.

У наредном поглављу, насловљеном Повратак Русији, приказан је процес унутар кога је југословенско-совјетским трговинским разговорима утрт пут нормализацији југословенско-совјетских дипломатских односа. Почетна опрезност, колебљивост, поступност, употреба трговинских односа у војне и политичке сврхе уклопљени су у општи оквир оштрих поларизација на европској политичкој и војној сцени у предвечерје рата. Нормализација трговинских односа, како показује ово истраживање, омогућила је стварање услова који су најдиректније допринели свеукупном побољшању дипломатских, политичких, војних односа две државе и навести промену „слике о другом“ у јавности.

У поглављу Балкански лавиринт аутор је обрадио три проблема: потрагу за „моделом односа“ унутар којих је Југославија могла задобити стратегијски ослонац на СССР; однос Југославије и СССР-а према рату у Грчкој; и немачке притиске на Југославију који су омогућили да СССР, код дела владајуће политичких елите, буде виђен као „спасоносна алтернатива“ немачком продору на Балкан. У тим деловима текста указано је на поступно „ширење односа“ Југославије и СССР-а, лимитираност сарадње постојећим околностима (политичким, идеолошким, спољнополитичким), обострано неповерење које се исказивало у свакој прилици.

Четврто поглавље, насловљено На путу ратног савезништва, обрађује три комплексне теме: југословенско-совјетске преговоре о савезу; Априлски рат; раскид и успостављање дипломатских односа. Презентоване су реакције Москве на догађаје од 25. и 27. марта 1941. године, свестрано сагледана улога војног чиниоца у државном удару, указано на активности СССР-а на Балкану. Одмерена је загледаност Београда у Москву, указано на процес током кога је убрзано развијан осећај заједништва и савезништва, истакнути резултати рада совјетских обавештајних мрежа на Балкану, приказане мене кроз које су пролазили дипломатски односи две државе.

Књигу засвођује поглавље насловљено Од капитулације до устанка, у коме су обрађени ставови и сазнања совјетске војне дипломатије о узрацима војног слома Краљевине Југославије, формирању и карактеру НДХ, судбини Србије и Срба у рату на Балкану. Наведени закључци, до којих се дошло дипломатским и обавештајним радом „на терену“, најдиректније су служили одбрани СССР-а од продора Трећег рајха на исток и „уграђивани“ су у совјетско војно искуство.

Књига *Московски гамбит. Југославија, СССР и продор Трећег рајха на Балкан (1938–1941)* убедљиво сведочи о времену препуном противуречноности које су изнедриле рат. На њеним страницама налазимо мноштво нових чињеница, филигранске анализе историјских појава и процеса, објашњења поступака виновника, актера, жртава процеса који су се на Балкану исказивали у свој својој противуречности – када су у питању намере, циљеви, методи, постигнути и остварени резултати.

Колега Животић је написао књигу која представља резултат деценијског истраживања и промишљања прошлости. Као таква, она је знак зрелости српске историографије и стручне утемељености њених писаца. Историографски допринос овог дела је несумњив.

Љубодраг ДИМИЋ

Бојан Димитријевић. *Србија 1941*.
Београд: Институт за савремену историју, Catena mundi, 2021, 382.

Оно у чему наша историографија дефинитивно оскудева су научно-популарна дела која на пријемчив начин упознају ширу читалачку публику са резултатима научне историографије о појединим темама. У случајевима када су се тог посла прихватили публицисти, резултати нису били најсрећнији, док су, с друге стране, некада дела која су изашла са публицистичким побудама по обиљу података била на граници научних – недостајао им је научни апарат да би постала заиста научна. Бојан Димитријевић се већ доказао као историчар који се у својим многобројним радовима на научни начин бавио разним, пре свега војним темама. Овом књигом, као и претходном, о Александру Ранковићу, он је заложии свој научнички кредибилитет и покушао да дâ један прегледан и лако читљив приказ трагичне 1941. године у Србији – уз коришћење обимне научне литературе, али без фуснота.

Књига се састоји од увода (са реторичким насловом: Зашто 1941 – осамдесет година касније?), четрнаест поглавља подељених у краће целине и закључка са насловом сличним као увод: Зашто 1941? Прво поглавље приказује дилеме југословенског руководства од почетка Другог светског рата до приступања Југославије Тројном пакту. Друго говори о времену од приступања Пакту до пуча 27. марта, а следеће о Априлском рату. Четврто је насловљено Окупирана Србија, али у ствари говори и о прогонима Срба у НДХ. Пето поглавље је насловљено Национални покрет отпора и говори о двема четничким организацијама, Драже Михаиловића и Косте Пећанца. Наслов следећег поглавља још јасније показује ауторове политичко-историјске симпатије: Комунисти крећу у револуцију. Седмо приказује како је дошло до стварања владе генерала Недића, а следеће о општем устанку који је захватио Србију. Наредно поглавље се надовезује на њега и говори о стварању оружаних одреда Недићеве владе који је требало да угуше устанак. Десето поглавље приказује брутално сузбијање устанка од стране немачких трупа, а једанаесто говори о једној од најболнијих тема модерне српске историје – сукобу четника и партизана. Следеће поглавље приказује успостављање везе између избегличке владе, као и Британаца, са покрети-